

Herczeg Ákos: Visszatérés a nyelvbe. Én-figurációk Ady Endre költészetében

Új Alföld könyvek 7

Debrecen: Alföld Alapítvány, 2021, 366 l.

BOKA László

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID 0000-0003-2596-3658

Herczeg Ákos – ahogyan könyve alcíme is sugallja – javarészt az Ady-versekben megszólaló „én” identifikációs együtthatóit, vagyis az én-figurációkat, az önlétesítés bonyolult, nyelvi-poétikai lehetőségeit és szerteágazó megnyilvánulásait vizsgálja alapos elemzéseiben, szöveginterpretációiban, ugyanakkor kötete ennél jóval többet is ad. A magyar irodalmi modernség mindmáig központinak számító egyéniségének a költői életművéhez úgy közelít, hogy egyfelől megmarad a konkrét versszövegeknél, pontosabban a recepciótörténet terhelt, kultikus vagy ellenkultuszt növelő s leginkább erőteljesen ideologikus olvasataitól inkább visszatér a nyelvi képződmények szoros olvasataihoz. A kitüntetett hatástörténeti pozíciót csak az alapvető változásokon és krízisállapotokon áteső intézményrendszernek, vagyis a korabeli irodalmi mező átrendeződő együtthatóinak és az irodalmi nyilvánosság eredőinek a felvázolásában gondolja lehetségesnek és hatékonynak tárgyalni. Ebbéli döntése csak dicsérhető. A szerző kellő szakmai alázattal módosította, írta át egy-egy korábbi elemzését, illetve egészítette ki új tanulmányokkal kötetét, belátva, hogy az emblematis életemű értelmezésrétegei termékenyen és aktuálisan a primer recepció mozgások, az intézmény- és sajtótörténeti kontextus felvázolását követően tárhatók az olvasók elé. Fontos hatástörténeti felismerése az, amivel a mára történelminek mondható *Újraolvasó*-sorozat megfelelő kötetének is meggyűlt a baja a kilencvenes évek legvégén, tudniillik, hogy az utóbbi évtizedek Ady-utóélete több szempontból is ellentmondásos. Herczeg egyszerre nevezi ezt s az azóta eltelt évtizedeket „hangzavarnak és szótlanságnak” (11), kötete ezért a teljes 20. századi recepció meglátásait igyekszik hol újra-, hol továbbgondolni, s így közelíteni a közhiedelmekkel ellentétben mindmáig eleven, „bámulatosan sokrétegű, sokfelé ágazó” életműhöz, annak bonyolult önazonosulási törekvéseihez és nemritkán a saját korában sem feltétlenül jól értett poétikai elmozdulásaihoz, az ezek alapján kijelölhető belső korszakokhoz. Ezek eredőit ugyan nem tárja fel mindig teljeskörűen (leginkább csak a pálya eleji, illetve a beérkezett költői modalitások közötti látványos változások és a háttérben az önmenedzselési stratégiák képeződnek le, 1908 végéig követve a pályáívet), de munkája utal a legfontosabb s mindmáig leglátványosabb poétikai, dikciós változásokra is 1912 táján, mely révén mintegy előre is vetíti a mostani kötet lehetséges folytatását.

Könyve mindenekelőtt Ady poétikai innovációját, újszerűségét, nyelvi erejét demonstrálja alapos elemzéseiben, a költői „forradalmat”, tehát semmiképp sem az ideologikus-politikai olvasatokban megképződő szerzői alakot akarja vizsgálni, okkal. Elsődlegesen azért, hogy a versbeli megváltozott én poétikai eszközkészletében mutathassa fel azt a komplexitást és eleven nyelvi hatóerőt, melyet többen az utóbbi évtizedekben is megkérdőjeleztek. Így a költői szubjektum megnyilatkozásai, retorikai modalitásai által is a kiválasztott verskorpuszban az értelmezés lezárhatatlanságát, az örökös újraolvashatóságot, vagyis az életmű érvényét, „örökkévalóságot” és ugyanakkor a „saját magunk folytonos újraértésének feladatát” hivatott igazolni (16). Vagyis azt, hogy az Ady nevével „egybefonódott modern líra (és a róla való diskurzus)” (57) nem elzárt múzeumi tárgyként porosodik egy képletes üvegbúra alatt, megérinthetetlen kultikus magasságokban és megszóllhatatlanul, vagyis valós interakció hiányában, hanem éppen fordítva. A kötetbeli versválogatás irányát is ez adta, olyan versek vagy verscsoportok kerültek az elemzések fókuszába, melyek mindezt újszerűen tudták igazolni. Herczeg kutatói-elemzői módszertanát a legtöbb esetben a nyelvi-tematikus összefüggések láttatása és kibontása, egy-egy problematika párversekben vagy verscsoportokban történő felfejtése jellemzi. A kötet versmutatója rögtön beláthatóvá is teszi e merítés mélységét, alaposságát. A frissnek ható, a régi alapvetések újragondolását is felvállaló verselemzések a kortárs irodalomtudományi diszkurzusok főbb irányvonalainak tapasztalatával, ugyanakkor időszerű kérdésekkel közelítenek a választott szövegcsoportokhoz, s annak csoportosításai révén képesek új véráramot adni az életmű értelmezéstörténetének, mely az ezredforduló óta leginkább csak egyes évfordulók alkalmával tűnt valamelyest megpezdülni.

E komplex viszonyrendszernek az újraértelmezéséhez járul érdemben hozzá az Ady fellépése előtti költészeti diskurzus ismertetése és a korabeli intézményrendszer átrendeződését bemutató forráselemzés a kötet első harmadában. Az Ady-költészet alakulástörténete szempontjából megkerülhetetlen szerepe volt ugyanis a korabeli sajtónak, akárcsak Ady újságírói-szerkesztői gyakorlatának. A századelőn az irodalom „létmódja, szabályrendszere, funkciója, poétikai-retorikai felépítettsége” (23) óriási változásokon ment át, ezzel összefüggésben pedig az irodalmi termelésben részvevők összetétele is megváltozott, a sajtó (a közönség igényének való kitettségben, majd fokozatosan a közönség izlésmanipulálásának a felismerésével) átrendezte az alkotói és befogadói szokásokat is. Az *Egy vezérszerep genealógiája* fejezet ezért a korabeli sajtó- és irodalomkép, az átalakulóban lévő, sőt krízishelyzetektől tarkított irodalmi mező több aspektusát is alaposan tárgyalja, némileg kibillentve a hazai modernség korszakhatárait annak korábbi képzeteiből. Mediális és diszkurzív stratégiák egyszerre kerülnek tehát élénk. „Az újságfelületek biztosította nyilvánosság” volt az, amelyre rájátszva Ady „brand”-et kezdeteként építeni, olyan márkaterméket, mely aztán egy egész generáció vezérszerepére predesztinálnak láttatta. Meglehet, az 1906-os *Új versek*, tehát Ady sorban harmadik kötetének az első helyre léptetése, vagyis a teljes életmű képletes origójába helyezése s ezzel a korábbi két „vidéki” (?) könyvecske lefokozása, elejtése tudatos szerepkanonizáló gesztus, mely versnyelvi szempontokból a teremtő kezdetet 1899-ről hét évvel későbbre, 1906-ra helyezte (részben okkal), az ezt övező primer kritikai diskurzusok történeti vizsgálata azonban rálátást nyújt mindarra, amire a kötet leglényegibb, az *Előszó*ban is felvetett kérdései utalnak: a nyelvi és én-teremtési innovációra.

A *Versek* szentimentális közhelyeket ismétlő hangulatlírája, zsánerképei és biedermeier fogásai konkrét élethelyzeteket daloltak meg. A 19. századból hozott formakészlethez és moda-

litáshoz képest is jelentős, ha nem is mindig radikális, de bizonyos versek esetében kétségkívül hatásukban is látványos az elmozdulás, amit a *Még egyszer* több verse teljesített be. Adódott mindez az abba foglalt költemények tág időbeli szórtságából (1899 és 1903 nyara között született darabokról lévén szó), Nagyvárad hatásának, élénkebb szellemi közegének és éjszakai életének, a publicistává érő Ady helyi társaságának kontextusából és „útra találásában” természetesen majd a Léda-szerelem ösztönzéséből is. A *Még egyszer* Ady számára is „joggal tűnhetett a radikális megújulás vagy az elhallgatás felé vezető út határpontjának”, ahonnet felmutatható a „megelőző kötet világának folytathatatlansága” (88). Herczeg meggyőzően láttatja már e ponton, hogy az *Új versek* különleges „eseményé avatása” csak korabeli brandépítési fogás, illetve retrospektív konstrukció. Az akkori kritikák – mint azt már többen is kifejtették – szinte kivétel nélkül egyenes folytonosságról beszéltek, némiképp e lírának 1903 és 1906 közötti fejlődéséről, de semmiféle radikális újításról, netán törésről nem ejtettek szót. Az 1906-os kötetnek címébe emelt, tudatosított „új”-szerűség nem itt, nem ekkor kezdődött ugyanis, csak ekkorra teljesedett ki. Annak nyomai bőségesen kimutathatóak már a második, tehát a nagyváradi kicsiny kötetben, mely ugyanakkor valóban csak az átmenet könyveként olvasandó. Verseinek többsége még a Revczky, Komjáthy, Vajda s más – utóbb leginkább letagadott – költőelődök hatását mutatja, ám számos esetben már előremutató és lényegesen új nyelvi, kompozíciós, valamint én-figuratív eljárási stratégiákat alkalmaz. Nem véletlen, hogy a *Még egyszer* néhány darabját (olykor egy az egyben, olykor átdolgozva vagy részleteiben) áttemelte Ady az 1906-os kötetébe. De legalább ilyen fontos maga a második kötetet övező diszkurzív tér is. Az az összetett kritikai diskurzus tudniillik, melyben a későbbi „adyzmus”-vádaknak jószerével minden eleme megtalálható volt már: az érthetlenségnek, a magyartalanságnak, a betegességnek, a látomásos, sötét vizionáriusságnak, melyek a szimbolizmus végső hazai térnyerésén túl Ady személyét és új versnyelvét is pozícionálták. E kritikák többsége eleve fővárosi lapban kapott helyet, jelentős torzítás, „szokatlanul markáns kanonizációs gesztus” (19) eredményeképp rögzült tehát az a diszkurzív hagyomány, mely mintegy száz éve, de legalább az első, 1929-es *Ady összes óta* a korainak ítelt pályaszakasz két verseskötetét mindenestül csupán függelék szerepre kárhoztatta.

Herczeg üdvös módon e ponttól indítja szöveginterpretációs, nyelvelemző, én-figurációs vizsgálódásait, vagyis Ady „erőteljesebben” modern költészeti fordulata és kiteljesedő nyelvtelremtése, a korábbiakhoz képest új költészetfelfogása és művészszerpe, valamint önmenedzselő hajlama, illetve a korabeli kontextus, az intézményi, főként újságírói háttér felvázolása, tisztázása után. A „modernektáborának kultuszfiguráját övező” (43) sajtóvisszhang felé ugyanis az út a hírlapon mint médiumon keresztül vezetett, ezért is félrevezető önmagában az *Új versek* sikeréről beszélni. A poétikai jellegzetességek és legfőképp az említett megszólalásmódok, valamint a megképzett szerepkánon vizsgálatához tehát csak e nagyon is fontos kontextus felvázolását követően juttatja el olvasóját a szerző két nagytanulmány révén, melyek végigkísérik az 1908 végéig terjedő pályaszakaszt, a két vidéki kötet után a három fővárosi, ismertebb, nagyobb kanonizáló erővel bíró verseskötet fogadtatását.

E filológiai is jól adatolt tanulmányokat követik a kötet gerincét adó, rövidebb irodalomlelemző fejezetek, melyek vállalják a hagyományosnak ítelt tematikus csoportosításokat (magyarság-versek, Léda-versek, istenes versek, pénz-versek stb.), mondhatni nem lépnek ki ezek kontextuális viszonyaiból, csak mintegy belülről és főleg szövegközelről, szoros olvasással keresnek új kulcsokat az én-teremtődési folyamatok megragadására, Ady invenciózussága

igazolására. A szerző a koraitól a későbbi felé halad, mint hangsúlyozza, távolról sem teleologikus szemlélettel, ám minthogy az „indulás” és az „útra találás” az alapvető irány, a kötet legfőbb vizsgálati szempontja felől ez nyilvánvalóan megkerülhetetlen. A választott versek sem kötet-szerű kontextusukban, mintsem önértékükön kerülnek bemutatásra, ugyanakkor párversekkel, közös motívumhálók felvázolásával. Ha egyes kötetenként haladnánk, akkor alapvetően az *Új versektől a Szeretném, ha szeretnének* egyes darabjaiig jutnánk, így azonban az önfelmutatás, az önelvesztés, a művészi önazonosság, az intimitás, a csalás, a hitélmény és az általuk megképzett szubjektumok, a jelenlét és hiány, az emlékezet és percepció identifikációs eredőit bontják ki az említett elemzések. Ezek a legtöbb esetben üdítően új szemszögeket villantanak fel az én-létesülés vagy az én-identifikáció nyelvi objektívációit vizsgálva, mindeközben egy-egy ismert költemény lehetséges értelmezési síkjainak tágítására, korábban rögzült értelmezések árnyalására is figyelve. Több mint dicsérendő az is, hogy az elemzésekben nem csak a szerző által „legmaradandóbbnak vélt” Ady-versek kerülnek előtérbe, Herczeg ugyanis tökéletesen tisztában van az a fontos tétellel, miszerint a kevésbé kanonikus darabok, vagyis az egyes kötetek, ciklusok kompozícióiban szervesülő „kisebb” versek „tehetik láthatóvá ennek a tudatosan építkező életműnek a művészi innováció jegyeit mutató azon összefüggéseit”, amelyek a „cáfolhatatlan esztétikai rangú versek elemzésével nem vagy nem pontosan lennének beláthatóak” (12). Épp e logikát követve, ha mégis valamicske hiányosságot is szóba kellene hoznom, az leginkább abból táplálkozna, hogy bár – mint szó volt róla – Herczeg Ákos kötete első tanulmányaiban Ady publicisztikai tevékenységét is hangsúlyozza, a verselemzésekben meglehetősen kevészer esik szó az egyes költemények alaptémáinak konkrét publicisztikákban kitért előzményeiről. Márpedig arra többen (így csak az utóbbi évtizedeket tekintve is Görömbei András vagy Kenyeres Zoltán, s persze a kritikai kiadás is) felhívták már a figyelmet.

A kötet visszatérő állítása, hogy a retorikai alaphelyzetek eldöntetlenségi potenciálja messze nem a konkrét hús-vér személyre, adott helyzetre, denotatív kapcsolatra, esetleg konnotációs együtthatókra fut ki, hanem a versnyelvben színre vitt élményszerűségben kap igazán ontológiai jelentőséget. Nem előrehaladó időbeli folyamatról, mintsem inkább identitásépülésről és -diverzifikációról van szó, belső folyamatokról, ahogyan és amiért Ady meg tudja jeleníteni vagy elveszíteni, rétegezni versbéli önmagát, önmaga elbeszélhetőségét, vagy továbbéltetni a fizikai személytől és annak életeseményeitől totálisan elszakítható lírai ént. Mindez természetesen a kompozíciók időbeli változatosságára is kihat, amelyek számbavételére Herczeg több helyen is kitér.

Ady egyre növekvő ismertsége idején – Schöpflin Aladár szavaival – „alig volt újságolvató ember, aki állást ne foglalt volna vele szemben”. E líra versbéli énjének komplex és disszonáns jelenségét így számtalanszor magából a non-konform költői attitűdökből képezték le. Ady önéletírásai, maszjkjai, váteszsköltői attitűdjei és önpozicionáló szándékai (ide értve polemikus, önreflexív cikkeit is) mind-mind ezt erősítették. Az idegenséget, a beilleszthetetlenséget, az oda nem illőséget, s legfőképp a meg-nem-értést, a közvetlen környezetének (szerelmének, barátainak, társainak) is felrótt nem-jól-értést hangsúlyozva. De míg 1910 (tehát nagyjából a *Szeretném, ha szeretnének* versei) előtt ez egyfajta magasztos fenségben, a többiektől történő ellépésben, fölé emelkedésben, „pacsirtaálcás sirály”-szerű én-motívumokban és korát megelőző látnoki felismerésekben (s persze ebből adódó gyötrődésekben, erőteljes magányosságérzésben) artikulálódott, később ironikus vagy letargikus hangokban összegződött. Már a kuruc-versek is azt

mutatták 1909-ben, hogy az időben korábbi szerepek és én-teremtések nem folytathatóak, sőt improduktívvá válnak. Az e körüli életesemények hatására is, de legfőképp majd 1912 után a végképp megváltozó modalitás és versnyelv a korábban nagyra növesztett versbéli ént és a gyártott attitűdöket, a különböző maszkokat javarészt leveti. Az én-felfogás változása, a versnyelvi módosulással összefüggő én-figurációk kivetülése itt végleges szakítást mutat a pszeudo-romantikus váteszköltészettel és a modernításban is vállalt korábbi szerepjátékokkal, s legalább részlegesen a primer impressziókra építő, mindent az én szűrőjén közvetlenül megjeleníteni kívánó verskompozíciós elvekkkel, melyek az első alkotói évtized költészeti természetét afféle védjegyként jellemezték. Ady itt (megl lehet személyes identitásformálódása kapcsán, megl lehet saját sorsán, megélt helyzetein, vívódásain át szemlélve a megtett utat, de legalább ennyire poétikai tudatossággal is) megérez valamit a költészeteszmény változtatásának szükségszerűségéből. A korábbi Mindenség-sóvárgások helyébe a harmónia lehetetlenségére történő utalások és a hiányok betölthetlenségét immár konzekvensen konstatálni kényszerülő keserű, önironikus sorok lépnek, s mindezek közt az identitásépülés új fázisaival analóg módon megváltozó nyelv is új szemléleti-strukturális és én-identifikációs jegyek előhívását teszi szükségessé. H. Nagy Péter s mások már igazolták, hogy mindez nem hanyatlásképp, sokkalta inkább tudatos döntés eredményeképp, vagy – tegyük hozzá – sokszorosan konfliktusos élethelyzetek kihatásaiként, csalódások sorozataiként és az egyre magányosabb egyént is felörlő, új utakra kényszerítő, új élethelyzetekben megmutakozó kiütkereséseként is olvasandók. Annak a szerzőnek a tapasztalatai felől tehát, aki áhított, de nem várt költői beérkezésével párhuzamosan mégsem találta helyét, nem tudott kitérni az önmaga által korábban magára aggatott szerepek követelményei elől, sem pedig visszatérni az egykori induláshoz, a szülői házhoz, s maga mögött hagyni eddigi életét, miközben otthontalan, a szó legszorosabb értelmében, ahogyan arról 1913-as *Az Érdekes Újság Dekameronjában* közölt önéletrajzában is számot vetett. Vendégszobák, hotelszobák lakója, túl egy egykor sorsszerűnek hitt nagy szerelmen, s aki ezt az otthontalanságot és átmeneti állapotokat már szenvedti, holott a világutazó státust korábban áldásként élte meg, de ami az identitásformálódás szövevényes és nem egyszer áldozatokkal járó folyamataiban leginkább már átokként nehezedik rá, amint azt *Az elsüllyedt utakban* is megfogalmazta. Ez és más jelentős Ady-vers kimarad ugyan az elemzésekből, így nem, vagy csak érintőlegesen hallunk a *Hunn, új legenda*, *Az eltévedt lovas* és az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* sorairól, az azokban is megképződő én-figurációkról, önfelmutatásról vagy éppen percpionális osztottságtól, amit többek között maga az emlékezés kiemelten hangsúlyos processzusa válthat ki. Remek példa viszont utóbbira az 1912-es *A hosszú hársfa-sor* újszerű elemzése (párban ráadásul a két évvel korábbi, *A föltámadás szomorúságával*) melyek révén megfigyelhető a szakmai recepció uralkodó szólamaitól jelentősen eltérő elemzői hangsúly és irány.

E ponton nem hallgatható el, hogy az Ady-kutatások zöme mindmáig a két évtizedet átfogó oeuvre első felére fókuszált, és leginkább csak a nagyobb áttekintések és monográfiák vállalkoztak a *Minden-Titkok versei* kötet utáni pályaszakasz mérlegre tételére. A kritikai kiadás is megrekedt 1909 végénél, így mindmáig megl lehetően egyoldalú, sőt számos esetben hiányos a teljes lírai korpuszról alkotott képünk, másrésztől egyértelmű, hogy az Ady-életmű legelhanyagoltabb része az 1912-től a halálig terjedő, valóban „szűk hét esztendő”. Utóbbi periódust (egészen sarkítva és sokáig) általánosságban hanyatlásnak minősítették, amit sajnálatosan mindmáig a művészi erő elapadásának, a testi-szellemi megfogyatkozásnak a téves képzete ural.

Herczeg Ákos kötetének utolsó tanulmányai e hiány feldolgozása felé nyitnak, a sikeresen alkalmazott módszertant is felmutatva, hangsúlyozva két fontos állítást is. Egyfelől, hogy ritkán akadt az Ady-szakirodalomban olyan termékenynek mondható nézőpont, ahonnan e kései költészet súlya és tétjei, átalakult modalitásai valóban felmérhetők lettek volna, másfelől, hogy a teljességre törekvés helyett a kutatás fókuszát kellett szükségyszerű önkorlátozással kijelölnie. Ez utóbbi viszont már egy jövőbeli munka irányát is meghatározza, folytatandóvá téve az itt megkezdett munkát, vagyis visszatérni a primer versszövetekbe, görcsö alá venni és árnyalni a művek belső én-létesülési stratégiáit, lehetőségeit. Nem pusztán a gyakorta kultuszba torkolló, máskor radikálisan félreértett költő személyiséganalízise elkerülése okán, hanem azért is, mert a bevésődött, kanonizált értelmezésekhez rendelt Ady-szövegek korpusza igen szűk, ismétlődik a válogatott kiadásokban és tankönyvekben egyaránt, ezek révén pedig vissza-visszahallható az a teljesen alaptalan tétel manapság is, miszerint Adynak csak mintegy két tucat „nagy verse” lenne.

Herczeg Ákos kötete nem egy klasszikus értelemben vett új Ady-monográfia, de bátran mondható monografikus igényű összegzésnek a vállalt és alaposan végigvitt tematikus elemzéseiben, ami ráadásul folytatásért kiállt. Elemzői módszere képes figyelemre méltó eredményekkel meglepni olvasóját, miközben a kötet írásai teremtő párbeszédbe lépnek az irodalmi hagyomány megképezte elvekkel és a korábbi recepciótörténet állításaival, ugyanakkor a nyelv, az alkalmazott irodalmi szöveg primátusában mutatják fel azt a páratlan lírai teljesítményt, amely nemcsak a 20. század első évtizedében vált megkerülhetetlenné, hanem a tízes évek legvégének szintetizáló modernsége felé is irányt mutatott, így több tekintetben is poétikatörténeti kulcsmomentumokat sorakoztatott fel. A kötet elemzései értékes egyensúlyt képesek fenntartani az irodalomtudomány műimmanens-elve (a modern irodalmi hermeneutika gazdag interpretációs eszköztára és a dekonstrukció bizonyos olvasati lehetőségei), illetve az Ady-életmű esetén óhatatlanul és szükségyszerűen megmutatkozó, referencializáló olvasási módok, valamint a hagyományos filológiai kutatások eredményeinek ismertetései között. Herczeg Ákos hézagpótló könyve elsődleges célja s tétje, véleményem szerint, nem az, hogy egy összegzően „másfajta” Ady-képet nyújtson, mintsem inkább, hogy – a közvéleményben és részben a szakmában is rögzültekkel ellentétben – demonstrálja e rendkívül gazdag életműnek és a differenciált költői gyakorlatnak valódi sokszínűségét, komplexitását és mindenkori megszólító erejét.